

Door: Jan Terwel, Rosa Rodrigues & Danielle van de Koot-Dees(1)

Achter de coulissen van de schoolse selectie

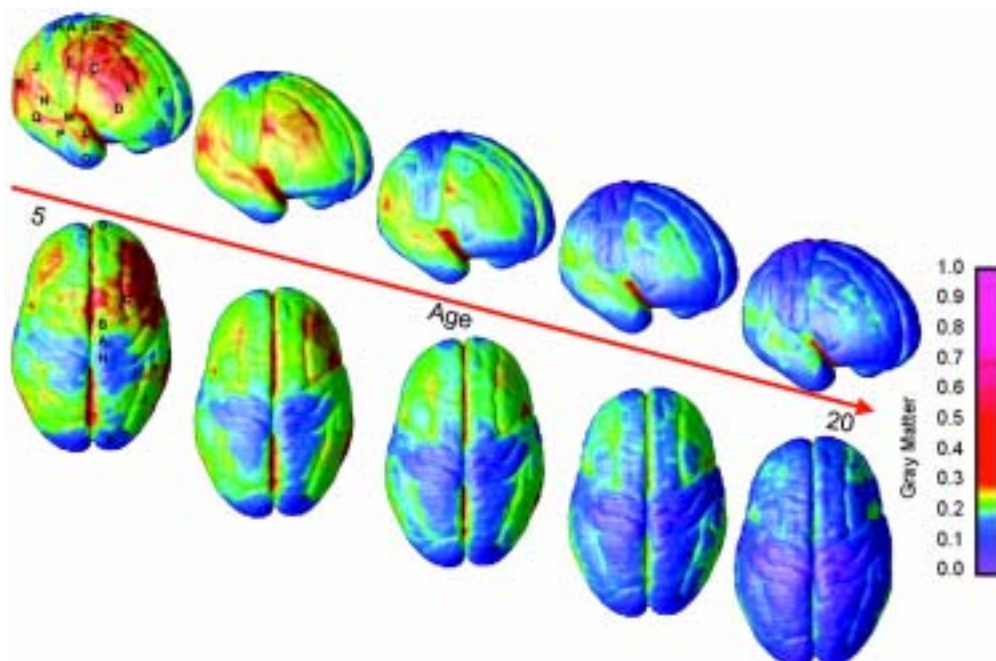
Het is verboden om aan kinderen van 12 jaar alcoholhoudende dranken te verkopen. Hun hersenrijping is nog volop aan de gang. Het gebruik van alcohol brengt aantoonbare schade toe. De hersens blijven kleiner en zijn minder complex. Het geheugen en de intelligentie functioneren op een lager niveau. Dat is een prachtig voorbeeld van de invloed van omgevingsfactoren op de ontwikkeling van het leervermogen van kinderen.

Als het gaat om de selectie van kinderen voor de verschillende schooltypen zijn we in Nederland minder voorzichtig. Als kinderen nauwelijks 12 jaar oud zijn durft men al voorstellingen te doen. Zo beslist men over de toekomstige schoolloopbaan van leerlingen. Is dat wel mogelijk? En is het wel wenselijk om alle zwakke leerlingen bij elkaar in één

klas te zetten? Is zo'n 'arme' leeromgeving niet schadelijk voor de meest kwetsbare leerlingen? Kinderen van 12 staan op de drempel van grote veranderingen in hun ontwikkeling. Is de school een sorteermachine?

Biologische aspecten

Uit recent longitudinaal, neurologisch onderzoek blijkt dat de hersenrijping doorloopt tot rond het twintigste levensjaar. De anatomische sequentie in de ontwikkeling van de hersenen werd met behulp van herhaalde MRI-scans bij kinderen van 4-21 jaar in beeld gebracht. Met name de frontalkwab, verantwoordelijk voor de hogere cognitieve functies zoals planning, coördinatie, probleemoplossen en metacognitie, is pas na de puberteit uitgerijpt (figuur 1).

Figuur 1. Ontwikkeling van de hersenen. (2)

Als zich in dit deel van de hersenen beschadigingen hebben voorgedaan, treden er disfuncties op bij het genereren en implementeren van cognitieve strategieën. Hieruit blijkt hoe belangrijk de hersenontwikkeling is voor schoolse taken en hoe dubieus voortijdige selectie is. Het vooruit zien en het op juiste waarde schatten van in de toekomst gelegen situaties en beloningen is op jonge leeftijd vaak nog niet mogelijk. Ook zijn er aanwijzingen dat bepaalde genen pas relatief laat tot expressie komen onder invloed van het aanbod uit de omgeving. Er zijn bovendien grote verschillen in het tempo van ontwikkeling. Dat alles maakt vroege selectie tot een hachelijke onderneming.

Waar is school goed voor?

Als je aan mensen vraagt waar school goed voor is, antwoorden ze meestal: 'Op school kom je om te leren en je voor te bereiden op later.' Dat lijkt op zichzelf een goed antwoord. Onderwijskundig gezien gaat het hier om een hoofdfunctie van het onderwijs: de *kwalficatiefunctie*. Anderen zullen misschien zeggen: 'Het gaat er om dat leerlingen worden gevormd tot verantwoordelijke deelnemers aan de samenleving.' Die functie wordt wel aangeduid als de *pedagogische functie* van het onderwijs. Daarbij moet men denken aan identiteitsvorming en de ontwikkeling van waarden, normen en deugden.

Dat scholen ook worden ingezet om kinderen van de straat te houden (de *bewaarfunctie*) ligt bij velen minder voor op de tong. Toch lopen de gemoederen hoog op als een school de 'urennorm' niet haalt. De school moet niet alleen bepaalde leerprestaties behalen, maar er ook voor zorgen dat kinderen niet te veel rondzwerven op straat.

Figuur 2. Sorteermachine.

Daarnaast spreekt men liever niet over de *sorteerfunctie* van het onderwijs: het selecteren en plaatsen van leerlingen. En als we er al over spreken doen we dat doorgaans in verhandelende termen zoals 'schoolkeuze' of 'determinatie'.

Leraren spreken doorgaans liever over de meer 'verheven' functies (de kwalificerende en de pedagogische) van het onderwijs. Het is ook niet leuk om jezelf te zien als oppasser in

het kader van de 'ophokplicht' of als een radertje in een sorteermachine.

Leuk of niet, toch vervult het onderwijs in een moderne samenleving alle vier bovengenoemde functies. Overigens moet worden opgemerkt dat accenten wat anders kunnen liggen afhankelijk van de leeftijd van de leerlingen, de visie van de school of de ontwikkeling van de maatschappij. Ten tweede is het van belang om in te zien dat deze vier functies niet los van elkaar staan; ze beïnvloeden elkaar. Zo komt het voor dat leraren het tempo en het niveau van het onderwijs opvoeren, om zichtbaar te maken in welke categorie (onderwijstype) een leerling thuishoort. Ook is het een koud kunstje om het peloton uit elkaar te trekken door bepaalde inhouden te introduceren zoals ingewikkelde breuken of grammaticale structuren. Dit voorbeeld maakt duidelijk hoe de kwalificatiefunctie wordt beïnvloed door de sorteervunctie.

Leraren over selectie

Als men leraren vraagt naar hun oordeel over het sorteren van leerlingen op de leeftijd van 12 jaar krijgt men vaak twee typen antwoorden: 'Het is onmogelijk kinderen nog langer bij elkaar te houden.' en 'We zijn heel goed in staat kinderen te selecteren.'

'Ik zie niets in het langer bij elkaar houden van kinderen na de basisschool. Ze zitten al zo lang bij elkaar en dat is eigenlijk best gekunsteld. Je zal maar een minkukel zijn; al kun je nog zo goed sporten, uiteindelijk tellen de andere schoolvakken. Terug naar de ambachtsschool! Leren met de handen. Mensen die gouden handen hebben; wat hun ogen zien, kunnen hun handen maken. Dat is tegenwoordig ondergesneeuwd.' Aan het woord is meester Gerard Akersloot van basisschool De Wegwijzer. Mevrouw Korevaar, directeur van deze basisschool, deelt die visie: 'Kinderen bloeien op in het voortgezet onderwijs, vooral vmbo-leerlingen bloeien op als ze met gelijkpresterenden zijn samengebracht. Ze zijn er aan toe!' En mevrouw Gramsma, lerares van groep acht op een basisschool, zegt: 'Hoe hard de ouders zich ook verzetten, wij weten wat we doen. Over het algemeen zit 98 procent van onze leerlingen op de juiste school.'(3)

Terug naar de ambachtsschool?

Meester Akersloot, directeur Korevaar en lerares Gramsma(4) staan niet alleen in hun oordeel. Ook bij ouders is deze opvatting aan te treffen. Zo zei meneer Van Huizen, de vader van Nathalie, een begaafde gymnasiumleerlinge, in een interview: 'Er is niets mis met het vmbo. Doe daar dan niet zo moeilijk over! Je kan beter een passende school zoeken dan dat je je kind opjaagt en dat hij op z'n tenen moet lopen.'

'Met het afschaffen van de vroegere ambachtsschool hebben we onszelf in de voet geschoten', zegt Hans de Boer. Hij was

voorzitter van het MKB en geeft nu leiding aan de Taskforce Jeugdwerkloosheid. Hij is van mening dat het bedrijfsleven in Nederland los is komen te staan van het opleidingsstelsel. Bovendien zou het onderwijssysteem in Duitsland ons voorbeeld moeten zijn. (5)

Deze visie wordt door verschillende politici, beleidsmakers en journalisten van zowel links als rechts gedeeld. Zo zei René Cuperus van de Wiardi Beckman Stichting en medeopsteller van het nieuwe beginselmanifest van de PvdA, in een interview in *Vrij Nederland*: 'Ik ben een warm voorstander van de terugkeer van de oude ambachtsscholen.' (6) *HP/De Tijd* ziet in de huidige malaise in het onderwijs een uitgelezen kans en vraagt zich af: 'Waarom geen terugkeer naar het gymnasium, de hbs, de mulo en de ambachtsschool?' (7)

Fleur Jurgens gaat nog een stap verder. (8) Zij wil een super-school voor de elite en een aparte school voor achterstandsleerlingen. Zo kan die school het onderwijs beter afstemmen op de behoeften van die achterstandsleerlingen. Ze heeft ook al een verklaring voor het achterblijven van Marokkaanse leerlingen: 'Bij Marokkanen komt relatief veel zwakbegaafdheid voor, mogelijk veroorzaakt door incest. Nichten en neven trouwen generaties lang met elkaar.' (9) Zij geeft echter geen enkele empirische onderbouwing voor haar beweringen.

De argumenten voor vroege indeling van leerlingen naar schooltype zijn niet nieuw. Pleidooien voor een categoriaal stelsel van scholen voor leerlingen – zelfs vanaf de leeftijd van 10 jaar! – zijn al vele decennia te beluisteren en komen onder meer uit kringen van het gymnasium en met name van leraren klassieke talen. (10) Wel is het nieuw dat de pleidooien van politiek links tot uiterst rechts komen. Deze zijn niet alleen aan te treffen bij vertegenwoordigers van het gymnasium, maar ook bij voorstanders van het beroepsonderwijs. Het is een dominante visie die een afspiegeling is van de structuur van onze maatschappij en van het voortgezet onderwijs. Daarbij hoort een bepaalde selectiepraktijk die uitgaat van de gedachte dat het mogelijk en wenselijk is om leerlingen al vanaf de leeftijd van 12 jaar te sorteren op basis van voorafgaande prestaties en inzet.

Die gloedvolle betogen van leraren en beleidsmakers over 'opbloeiende kinderen', 'gouden handen', de 'zegeningen van de ambachtsschool' en '98 procent juiste voorspellingen' willen wij met enige distantie bezien. Zit er logica in deze betogen? Zijn er empirische gegevens die deze opvattingen ondersteunen? Niet onbelangrijk is ook: wat vinden leerlingen en ouders er zelf van?

Echter, zelfs al zou de logica ver te zoeken zijn en een solide empirische ondersteuning niet gevonden kunnen worden, is het verstandig om die dominante visie op het onderwijs serieus te nemen en kritisch te bezien. Want er zit een kern van waarheid in de uitspraak van W.I. Thomas: 'If men define situations as real, they are real in their consequences.' (11)

Als een mening voor waar wordt gehouden, gaan mensen er naar handelen en zo maken zij hun meningen 'waar'.

Om al te idealistische betogen over de school te ontmaskeren wordt de school wel aangeduid als een sorteer- of selectiemachine, of als een schud- of rammelzeef. (12) Hoewel we een eind mee kunnen gaan met de metafoor van de school als sorteermachine zetten we ook bij die typering de nodige vraagtekens.

Empirisch onderzoek

De gegevens uit vele onderzoeken vatten we in vier conclusies samen: (13)

1. Bij het selecteren van kinderen op de leeftijd van twaalf jaar worden fouten gemaakt. Deze fouten worden meestal nooit ontdekt en kunnen zelden worden hersteld in een schoolsysteem met strikt gescheiden stromen waarin 'stapelen' wordt tegengegaan;
2. Hoe vroeger men leerlingen selecteert, hoe groter de kans op fouten en des te groter de invloed van het sociale milieu op de schoolkeuze en de schoolloopbaan;
3. Het is schadelijk voor de cognitieve ontwikkeling van zwakke leerlingen om bij elkaar in één klas te zitten. Leerlingen komen zo in een neerwaartse spiraal terecht: hun prestaties blijven achter bij vergelijkbare leerlingen die wel in een betere klas zijn geplaatst;
4. Nederland doet het goed in de internationale vergelijkingen op schoolprestaties. Nederland doet het relatief slecht waar het gaat om de prestaties van kinderen uit achterstandssituaties en kinderen met een buitenlandse achtergrond. Er zijn voorbeelden van landen die later selecteren en betere prestaties behalen voor kinderen uit de lagere sociale milieus.

Dit zijn enkele conclusies uit grootschalig, kwantitatief onderzoek. Deze geven te denken als we die vergelijken met de eerder genoemde meningen en gloedvolle betogen van sommige leraren, journalisten, politici en beleidsmakers. We gaan nu kijken hoe dit wordt ervaren door de directbetrokkenen en hoe dit doorwerkt in hun schoolkeuze en schoolloopbaan.

Leerlingen en ouders

We hebben 240 leerlingen op de leeftijd van 10 jaar getoetst en hun vorderingen op het gebied van wiskunde zorgvuldig in kaart gebracht. Vervolgens zijn hieruit 20 leerlingen gekozen. De schoolloopbaan van deze 20 leerlingen hebben we nauwkeurig gevolgd. Zes jaar later – de leerlingen waren toen 16 jaar en inmiddels aangeland in de vierde klas voortgezet onderwijs – hebben we deze leerlingen en hun ouders opnieuw opgezocht. In gestructureerde diepte-interviews zijn we nagegaan hoe de schoolloopbaan is verlopen en hoe zij dit hebben ervaren.

Ruim acht jaar later – dus op de leeftijd van 18/19 jaar – hebben we drie van deze leerlingen opnieuw geïnterviewd. Van

deze drie leerlingen hebben we dus veel gegevens over een lange reeks van jaren. En we kunnen die gegevens ook plaatsen tegen de achtergrond van de bredere groep basisschoolleerlingen waaruit zij zijn gekozen. Deze drie leerlingen zijn te beschouwen als representanten van een categorie leerlingen. Zij hebben een groot deel van hun schoolloopbaan achter de rug. Die schoolloopbaan is op zichzelf al veelzeggend en zij hebben hun ervaringen aan de onderzoekers willen vertellen. Op dit moment hebben we nog niet alle gegevens van het onderzoek van de drie leerlingen op de leeftijd van 18/19 jaar geanalyseerd. We baseren ons vooral op het onderzoek op de leeftijd van 16 jaar met enkele aanvullingen uit het latere onderzoek.

Nathalie, Mohammed en Tarik

Nathalie is sociaal en intelligent. Haar ouders zijn hoogopgeleid. Ze kreeg een havoadvies, maar haar ouders legden zich daar niet bij neer. Toen haar zeer hoge Cito-score (248 punten) bekend werd, gingen de ouders in overleg met de basisschool. Het advies werd veranderd in havo/vwo. Ze werd ten slotte op het gymnasium toegelaten. Naar later bleek omdat de school een tweede gymklas wilde starten en daarvoor was nog een aantal leerlingen nodig. Haar schoolloopbaan is goed verlopen en Nathalie zit nu op de universiteit. Ze wil binnenkort zelfstandig gaan wonen en kijkt daar naar uit. Nu zij bijna 19 jaar is, kijkt ze terug: 'Ik heb veel steun van mijn ouders gehad en heb me steeds aangesloten bij medeleerlingen die gemotiveerd met hun studie bezig waren.' Zij noemt als risicofactor het lage advies van de basisschool. Het schoolstelsel in Nederland, met selectie op de leeftijd van 12 jaar, is volgens haar wel goed.

Mohammed is een stille jongen. Zijn ouders zijn in 1976 vanuit Marokko naar Nederland gekomen en zijn allebei laagopgeleid. Mohammed behaalde een Cito-score van 527. De vragen begreep hij soms niet en zijn score op de talige onderdelen was dramatisch laag. Maar zijn wiskundescore was relatief hoog en hij liet in ons onderzoek een grote progressie zien van voortoets naar natoets. Hij kreeg een vmbo-advies (kader/gemengd). Zijn ouders kunnen hem niet steunen. Zijn vrienden hebben een buitenlandse achtergrond en hij is veel op straat te vinden. Ten slotte wilde hij kok worden, maar werd geplaatst in de sector zorg en welzijn. Zijn leraren maken zich zorgen en zeggen dat hij afzakt naar vmbo-basis. Nu hij de leeftijd van 19 jaar heeft bereikt, zit hij thuis en is werkloos en ziek. Het vmbo heeft hij niet afgemaakt, mede door stressklachten. Hij is onder behandeling bij een psychiater. Hij hoopt later in de avonduren verder te studeren en alsnog zijn vmbo-diploma te behalen. Hij is niet tevreden over het schoolstelsel: 'Als je twaalf bent, dan kan je niet echt een idee hebben van je eigen persoonlijkheden en interesse en zo.'

Tarik is sociaal, vrolijk en druk. Hij heeft een Marokkaanse achtergrond. Zijn ouders zijn in Marokko geboren en getogen, hebben daar hun opleiding genoten. In Nederland zijn zij 'omgeschoold'. Beide ouders hebben een baan. Tarik behaalde een Cito-score van 532 en kreeg een vmbo-advies. Hij moest huilen toen hij hoorde dat hij naar het vmbo moest. Met veel steun van zijn lerares werd hij na verschillende afwijzingen toch nog op – een overwegend 'zwarte' – havo geplaatst. Daar heeft hij het goed gedaan en behaalde zonder vertraging zijn havodiploma. Inmiddels is hij 19 jaar en studeert hij in het hbo. Terugkijkend zegt Tarik dat discipline zijn zwakte punt is, maar mede dankzij de enorme steun van zijn ouders en leraren kon hij zijn droom realiseren om naar de havo en het hbo te gaan.

Discussie en reflectie

Tussen leerlingen bestaan grote verschillen. Bij de drie genoemde leerlingen zien we verschillen in sociaal en cultureel kapitaal. Nu wij deze leerlingen hebben gevolgd van 10 tot 19 jaar, zien we dat de verschillen steeds groter zijn geworden. Misschien kun je zeggen dat de aanvankelijke verschillen mede onder invloed van het onderwijs zijn 'uitvergroot'. In grootschalige analyses over vele tienduizenden leerlingen zijn deze effecten af te lezen aan de toetsgegevens en doorstroomcijfers. Dat zijn de bekende Matthéus-effecten. In ons onderzoek zien we hoe dit doorwerkt in het leven van de geportretteerde leerlingen en welke factoren het succes bevorderen of belemmeren.

Er is weinig reden om de school een sorteer *machine* te noemen: sorteren in het onderwijs is mensenwerk. Het toeval speelt in dit proces een grote rol en de gevolgen daarvan zijn groot. Ouders en leraren die de weg weten kunnen op cruciale momenten verschil maken. We zien dan ook dat het sociaal milieu een grote rol speelt in de schoolkeuze en de schoolloopbaan van leerlingen. Die milieu-invloed werkt van dag tot dag – haast onzichtbaar – door in het leven van deze leerlingen. Maar op de breukvlakken van ons schoolsysteem zien we hoe de 'sociale erfenis' van leerlingen als onder een vergrootglas tot expressie komt. Het 'dubbelte' op zijn kant' krijgt een onverwacht

milieueffect en gaat rollen in een richting die de leraren niet hadden verwacht. Toch zien we soms ook dat de leerling zijn lot in eigen hand kan nemen door een grote ambitie, doorzettingsvermogen of het kiezen van de juiste vrienden.

Wie goed kijkt naar de schoolloopbaan van deze leerlingen kan vaststellen dat alle drie leerlingen anders zijn uitgekomen dan op grond van hun Cito-scores of prestaties op de basisschool was voorspeld. Nathalie (havoadvies) behaalde moeiteloos haar gymnasiumdiploma en studeert nu aan de universiteit. Tarik (vmbo-advies) werd ten slotte – door de inspanningen van zijn lerares op de basisschool – toch aangenomen op de havo en studeert nu aan een hbo-instelling.

Geen diploma, werkloos en ziek

Het is van belang op te merken dat zij niet zijn 'opgestroomd' tijdens hun schoolloopbaan, maar direct – tegen het advies in – kans hebben gezien op een hoger schooltype geplaatst te worden. Zij hebben volop geprofiteerd van het hogere cognitieve niveau en de stimulerende invloed van medeleerlingen in hun klas op de havo en het gymnasium. Mohammed daarentegen, werd overeenkomstig zijn advies op het vmbo geplaatst. Hij raakte gedemotiveerd, ondervond geen steun van ouders en leraren, ging met de verkeerde vrienden rondhangen op straat en verliet voortijdig de school. Zijn wiskundig talent is niet tot expressie gekomen en hij belandt in een verkeerde sector en leerweg gelet op zijn talenten en ook gelet op zijn eigen latere keuze om dan maar kok te worden. Voor hem is het vmbo een doodlopende weg. Nu is hij ziek en zit zonder diploma en werk. Het zou niet terecht zijn leraren eenzijdig verwijten te maken. Zij doen doorgaans hun best om de talenten van hun leerlingen tot ontwikkeling te brengen en hen te begeleiden op de weg naar een passend schooltype. Zij zijn verplicht om adviezen te geven, terwijl het nog veel te vroeg is om verantwoorde uitspraken te doen. Maar misschien kan ons onderzoek bijdragen aan een meer evenwichtig beeld bij leraren en beleidsmakers.

Helaas, niet alle kinderen bloeien op in het vmbo. En is het wel verstandig om alle zwakke leerlingen bij elkaar te zetten? Als lerares Gramstra zegt: 'Hoe hard de ouders zich ook verzetten, wij weten wat we doen. Over het algemeen zit 98 procent van onze leerlingen op de juiste school.', klinkt dat voor veel (laagopgeleide) ouders misschien wel plausibel. Door haar adviezen op te volgen, maken zij Gramstra's voorspellingen een beetje waar. De praktijk van het sorteren verzet zich immers tegen een objectieve beoordeling. Het gaat soms om voorspellingen die zichzelf waar maken. Wie achter de coulissen kijkt kan waarnemen hoe desastreus die zogenaamde voorspellingen kunnen doorwerken in de schoolloopbaan en het leven van de leerlingen. Die voorspellingen komen te vroeg gelet op de biologische en sociale ontwikkeling van kinderen. Er worden te veel fouten gemaakt. En door alle zwakke leerlingen bij elkaar te zetten ontstaat een arme leeromgeving. Daar concentreren zich alle problemen van het schoolsysteem als geheel. In zo'n omgeving komen laagpresteerders in een neerwaartse spiraal, omdat zij extra gevoelig zijn voor de kwaliteit van hun leeromgeving. De school heeft niet het recht om de toekomst van kinderen al zo vroeg vast te leggen. In plaats daarvan zou de school kansen moeten bieden en kinderen moeten ondersteunen om hun eigen toekomst vorm te geven.

(advertentie)

Ga in 2008 op zoek naar nog beter onderwijs

voor de kinderen in jouw groep of op jouw school.

Hbo-master Special Educational Needs (SEN):
Remediaal Specialist
Dyslexiespecialist

Informatieavond op 13 mei om 19.00 uur bij jou in de buurt!

Mail naar oso@fontys.nl of
 bel naar 0877 877 133 voor
 de prospectus 2008/2009.

Noten

- (1) Dit artikel is mede gebaseerd op longitudinale onderzoeksgegevens van het project Schoolkeuze en Schoolloopbaan van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zie ook Terwel (2006).
- (2) Vgl. Gogtay et al. (2004).
- (3) Tenzij anders vermeld: alle letterlijke citaten van leerlingen, docenten of ouders zijn afkomstig uit vier doctoraalscripties Onderwijspedagogiek of rechtstreeks overgenomen uit de interviews die in het kader van deze scriptieonderzoeken zijn gehouden. Omdat het gaat om vertrouwelijke gegevens zijn namen van personen, instellingen en situaties veranderd. Het betreft de scripties van Danielle Dees, Rosa Rodrigues, Jacobien Karszenberg-Runhaar en Susanne van Voorbergen die alle in 2005 zijn verschenen.
- (4) Zie voor de uitspraken van A. Gramsma het interview door A. Rebel (2007).
- (5) De Waard (2005).
- (6) Zie het interview van Michiel Zonneveld (2004) met René Cuperus.
- (7) Van Baar (2004), p. 14.
- (8) Zie: Jurgens (2005).
- (9) Zie het interview met Jurgens in Dijkshoorn (2007).
- (10) Sprenger & Heldmann (1977) geven een uitgebreid overzicht van argumenten voor het traditionele, verticaal gestructureerde schoolsysteem, in het bijzonder gericht op het behoud van het gymnasium.
- (11) Geciteerd door Wineburg (1987).
- (12) Jungbluth (2005).
- (13) We verwijzen naar Rumberger & Palardy (2005), Terwel (2006) en naar de PISA-onderzoeken. PISA wordt sinds 2000 iedere drie jaar uitgevoerd. Aan het einde van ieder onderzoek wordt door de OESO een internationaal verslag uitgebracht: Knowledge and skills for life. Van de resultaten van PISA 2000, 2003 en 2006 is inmiddels zo'n rapport verschenen. Daarnaast verschijnen nog meer publicaties over resultaten van PISA.

Literatuur

- Baar, Dirk-Jan van (2004). 'Tweede kans voor het onderwijs'. In: *HP/De Tijd*, jaargang 15, week 25, 18 juni (themanummer 'Leve het Gymnasium. De opbloei van een eliteschool').
- Dijkshoorn, M. (2007). 'Op de onderste sporten van de onderwijsladder'. In: *LRPLN. Magazine over onderwijs en leerplanontwikkeling*. Enschede: Stichting voor de leerplanontwikkeling (SLO).
- Gogtay, N. et al. (2004). 'Dynamic mapping of human cortical development during childhood through early adulthood'. In: *PNAS*, May 25, vol. 101, no. 21, p. 8174-8179.
- Jungbluth, P. (2005). 'Onderwijssegregatie en de (re)productie van ongelijkheid'. In: P. Brassé & H. Krijnen (eds). *Gescheiden of gemengd. Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk*. Utrecht: Forum, p. 33-57.
- Jurgens, F. (2005). 'De superschool. Kapitaalkrachtige werkende ouders hebben genoeg van het dwingend integratiebeleid'. In: *HP/De Tijd*, jaargang 16, week 9, 4 maart, p. 23-28.
- Rebel, A. (2007). 'Van een dubbeltje een kwartje maken'. In: *Effect, personeelsblad Faculteit Educatie* (Hogeschool Utrecht), 14, december, p. 10-13.
- Rumberger, R.W. & Palardy, G. J. (2005). 'Does Segregation Still Matter? The Impact of Student Composition on Academic Achievement in High School'. In: *Teachers College Record*, 17, no. 9, p. 1999-2045.
- Sprenger & Heldmann (1977). *Plädoyer für das gegliederte Schulwesen*. Düsseldorf: Philologen-Verband.
- Terwel, J. (2006). *Is de school een sorteermachine? Schoolkeuze en schoolloopbaan van leerlingen van 10-16 jaar*. Amsterdam: Vrije Universiteit (afscheidsrede als hoogleraar Onderwijspedagogiek).
- Waard, M. de (2005). 'De Jonge Onderklasse. Meer jongeren zonder diploma, minder ongeschoold werk'. In: *M* [het maandblad van NRC Handelsblad, red.], 6 augustus, p. 12-23.
- Wineburg, S.S. (1987). 'The Self-Fulfillment of the Self-Fulfilling Prophecy'. *Educational Researcher*, 16, no. 9, December, p. 28-37.
- Zonneveld, M. (2004). 'Er is sprake van schijnindividualisering'. In: *Vrij Nederland*, 20, 15 mei, p. 8-9.

Over de auteurs

Jan Terwel is hoogleraar Onderwijspedagogiek, afdeling Onderwijspedagogiek en Opvoedingsfilosofie, aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Rosa Rodrigues is docent Onderwijskunde/Pedagogiek aan de Hogeschool Rotterdam, afdeling Pabo.

Danielle van de Koot-Dees is pedagoog en als promovenda verbonden aan de afdeling Praktische Theologie van de Protestants Theologische Universiteit (PThU) te Utrecht.